

زندگی جاری و هویت اجتماعی

نقش فضاهای شهری در تقویت هویت بافت‌های فرسوده

چکیده | سازمان نوسازی شهر تهران مطالعات گسترش‌های را بروی خصوصیات مختلف بافت‌های فرسوده انجام داده است که مشکلات آنها را می‌توان به دسته‌های مختلفی مانند مشکلات فضایی، اجتماعی، محیط‌زیستی، قانونی و اقتصادی تقسیم کرد. این مشکلات با اینکه در دسته‌بندی‌های مختلف طبقه‌بندی می‌شود، اما هریک روی دیگری تأثیر می‌گذارد. فارغ از نظریاتی که سازمان نوسازی در سال‌های اخیر ارایه کرده، اساسی‌ترین رویکرد این سازمان در برخورد با این بافت‌ها، تغییر شبکه‌بندی معابر و تعریض آنها جهت تسهیل ترافیک درون‌شهری بوده است. این مقاله سعی دارد تأثیر این روند را بر فضاهای باز بافت‌های فرسوده و زندگی اجتماعی جاری در آنها و در نتیجه هویت تاریخی و اجتماعی حاکم بر آنها بررسی کند. در این راستا خیابان و زندگی خیابانی بافت‌های فرسوده مورد توجه بیشتری قرار می‌گیرند.

سایمون بل
استاد معماري منظر
دانشگاه ادینبورگ

S.bell@ed.ac.uk

امید رسمانجیان
دکتری منظر شهری،
دانشگاه ادینبورگ

Omid.rismanchian@outlook.com

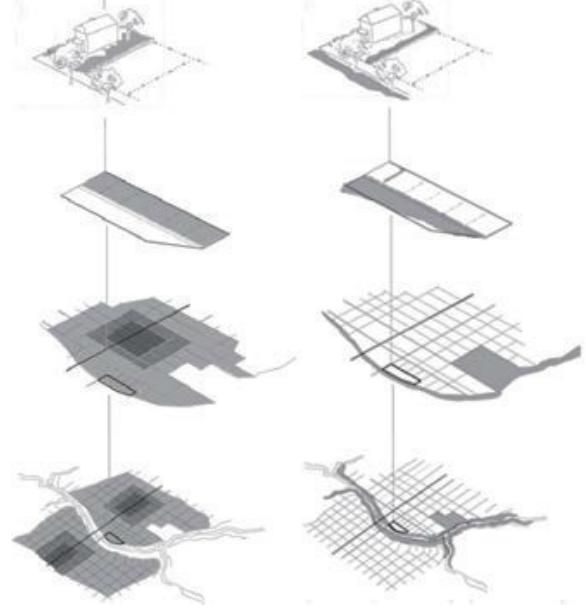

واژگان کلیدی | نوسازی، بافت فرسوده، هویت، فضای باز، زندگی اجتماعی.

تصویر ۱: دسته‌بندی‌های مختلف فضاهای باز از نظر فرم در مقیاس‌های مختلف و نحوه ارتباط آنها با یکدیگر به صورت یک زیرساخت شهری.
۲۰۰۵، Girling & Kellet.
مأخذ:

Pic 1: Classification of public open spaces in different scales and their relation as an urban structure, Source: Girling & Kellet, 2005.

تصویرا
Pic1

تعریف و دسته‌بندی فضای باز

فضای باز در ادبیات معماری و شهرسازی به صورت‌های مختلف تعریف و دسته‌بندی شده است. یک تعریف عبارت است از زمین خصوصی یا عمومی که مورد ساخت و ساز واقع نشده و خصوصیات طبیعی خود را حفظ کرده و قابل دسترس برای عموم مردم است (park, 2007). در تعریفی دیگر فضای باز با توجه به نوع، اندازه و عملکرد آن تعریفی متنوع‌تر و جامع‌تر از تعریف اول دارد. فضای باز می‌تواند پارک‌ها، بوسنان‌ها، جنگل‌های شهری، رودخانه‌ها، خیابان‌ها، میدان‌شنهری، حیاط منازل، ادارات و گورستان‌ها، را شامل شود. این فضاهای اگرچه باز هستند اما در عین حال می‌توانند مهندسی شده و طراحی شده باشند و مورد استفاده‌های گوناگونی از قبیل فضاهای فراغتی، کشاورزی و ورزشی قرار گیرند (Girling & Kellet, 2005). فارغ از نوع نگرش و تعریف ما از فضای بازنگته مهم آن است که این فضاهای باز با مالکیت خصوصی و چه عمومی در دسترس عموم مردم قرارداداشته باشند و بستر مناسب و قابل دسترسی را برای انجام فعالیت‌های روزانه، اجتماعی و اقتصادی آنها مهیا کنند.

دسته‌بندی فضای باز از نظر شناخت انواع و ظرفیت هریک از آنها در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری حائز اهمیت است. برای فضاهای باز دسته‌بندی‌های مختلفی ارایه شده است که جامع‌ترین آنها دسته‌بندی «سایمون بل» و همکارانش است. آنها فضاهای باز را از نظر نوع عملکردشان در ۹ دسته مختلف شامل پارک‌ها و بوسنان‌ها، فضاهای طبیعی و شبیه طبیعی، مسیرهای سبز، فضاهای ورزشی سباز، فضاهای سبز فراغتی، فضاهای بازی کودکان و نوجوانان، زمین‌های کشاورزی شهری، گورستان‌ها و مقابر و عرصه‌های

عمومی دسته‌بندی و برای هریک از این دسته‌های تقسیمات مختلفی را ارایه کرده‌اند (نمودار ۱). «گیرلینگ» و «کلت»، «فضای باز شهری» را از نظر فرم به ۶ دسته مختلف دسته‌بندی کرده‌اند. آنها معتقد‌ند فضاهای باز را باید به صورت یک سیستم یکپارچه در نظر گرفت تا بتوان با آن به صورت سیستماتیک نیز برخورد کرد. بدین ترتیب فضای باز یک پلاک مسکونی را باید در ارتباط با فضای باز خیابان هم جوار آن و فضای باز خیابان را باید در ارتباط با فضاهای باز یک واحد همسایگی و سپس یک محله و یک منطقه شهری بررسی کرد و آن را به صورت یک سیستم زیرساخت شهری در نظر گرفت؛ زیرساختی که آنها آن را «شبکه سبز» می‌نامند (تصویر ۱). در این شبکه فضاهای دو صورت عناصر لکه‌ای مانند پارک‌ها، بوسنان‌ها و گورستان‌ها و نیز عناصر خطی مانند خیابان‌ها و مسیرهای سبز، که حد ارتباطی لکه‌ها را ایجاد می‌کنند تقسیم می‌شوند (Ibid). در این سیستم اهمیت فضاهای خطی و خیابان‌ها دوچندان می‌شود چراکه نه تنها به عنوان فضای باز شهری، بسترهای برای تعاملات اجتماعی و شکل‌گرفتن هویت اجتماعی ایجاد می‌کنند، بلکه دسترسی به عناصر لکه‌ای نیز در گروه ارتباط مناسب این عناصر با یکدیگر و عناصر لکه‌ای است (تصویر ۲). همچنین تنوع کاربری مانند کاربری فضای سبز، تجارتی و اداری که در این عناصر مکان یابی شده، بسیار بیشتر از تنوع کاربری است که در عناصر لکه‌ای مشاهده می‌شود و درنتیجه قابلیت جذب مخاطب این عناصر بیشتر است (جدول ۱).

اهمیت خیابان در شهرهای ایرانی

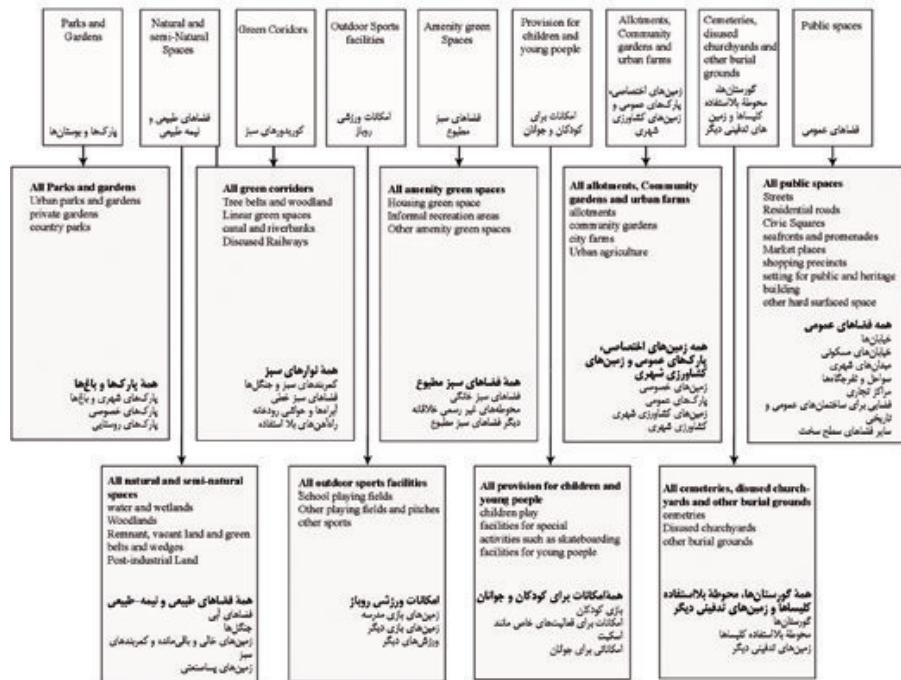
مفهوم، معنی و عملکرد خیابان از نظر نظریه پردازان بزرگ، مورد توجه و پژوهش قرار گرفته است. چیزی که «خیابان» را در فضاهای شهری و پژوهش می‌کند نه فرم آن بلکه انتظاراتی است که از آن می‌رود. «باب کریبر» در وصف خیابان می‌گوید: «خیابان‌ها و میدان‌شنهری عناصر ضروری فضای شهری هستند که به شهرشکل می‌دهد و اولین مواجهه فرد با عرصه عمومی را می‌سازد و از ورای آن حس زیبایی شناسی از یک شهر را بالا می‌برد» (Krier, 1979). «جنی جکوبز» می‌گوید: «خیابان‌ها و پیاده‌روهای آن اصلی‌ترین و حیاتی‌ترین فضاهای شهری هستند. با فکر کردن به شهر، اولین چیزی که به ذهن می‌آید خیابان‌های آن است. اگر خیابان‌های یک شهر زیبا باشند، شهری زیبا و اگر کسل‌کننده و زشت باشند، شهری زشت در ذهن مخاطب مصور می‌شود» (Jacobs, 1984). با توجه به اینکه خیابان خود به انواع مختلفی مانند پیاده‌راه، خیابان سبز و بلوار تقسیم می‌شود، می‌توان تصور کرد در یک برنامه‌ریزی درست چقدر می‌توان از پتانسیل‌های مختلف این نوع خیابان استفاده کرد.

اما چرا خیابان در تهران و نوسازی شهری حائز اهمیت است؟ گرلینگ و کلت بیان می‌کنند که چیزی "بین ۲۰ تا ۳۰ درصد" سطح محلات شهری را خیابان‌ها به خود اختصاص می‌دهند. این درحالیست که در گزارش "شرکت

مقدمه در سال‌های اخیر سازمان نوسازی با ارایه نظریات و طرح‌های مختلفی مانند طرح ویژه نوسازی، راه‌اندازی دفاتر تسهیل‌گیری در بافت‌های فرسوده سعی کرده تغییر رویه خود را در برخورد با بافت‌های فرسوده نشان دهد. با این حال مهندس‌ترین اینها دسته‌بندی «سایمون بل» در مورد بافت‌های فرسوده، سیاست تعریض معابر است. بافت‌های فرسوده عموماً از نظر اجتماعی از بافت‌های غیر فرسوده اطراف خود ایزوله هستند که این امر حاکی از آن است که این بافت‌ها از نظر تعاملات اجتماعی دارای خودکفایی نسبی هستند. نکته قابل توجه اینکه رویدادهای اجتماعی بیشتر در بستر فضاهای باز شهری مانند خیابان‌ها، بازارچه‌ها و میدان‌یان محلی شکل می‌گیرند. این در حالیست که سیاست تعریض معابر بدون توجه به لایه‌های زیرین زندگی شهری، «خیابان‌ها» را که گستردگی‌ترین فضای باز شهری در بافت‌های فرسوده و بستر فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی این بافت‌ها هستند، هدف گرفته و از بین می‌برد (ریسمان چیان و بل, ۱۳۹۰). درنتیجه با از بین رفتن فضا، فعالیت مربوط به آن نیز از بین می‌رود. برایند این فرایند نهایتاً هویت بافت‌های فرسوده را مورد تهدید قرار می‌دهد، فرایندی که فارغ از تحویه تعریف ما از "هویت"، هویت و روابط اجتماعی با یکدیگر ایطله تنگی دارند؛ بدین‌گونه که فرد یا اجتماع، هویت خود را به طور مداوم و روزمره ایجاد می‌کند و در فعالیت‌های بازتابی خویش مورد حفاظت و پشتیبانی قرار می‌دهد یا هویت خود را از کنش‌های اجتماعی و به صورت تحملی کسب می‌کند (آتشین بار, ۱۳۸۸). در هر صورت با از بین بردن و یا نادیده‌گرفتن تسهیلات کنش‌های اجتماعی، مسئله هویت فردی و اجتماعی نیز بیشتر مورد تهدید قرار می‌گیرد. در ادامه با نگاهی اجمالی به رابطه بین فضاهای باز و روابط اجتماعی، اهمیت این گونه فضاهای در حفظ هویت بافت‌های فرسوده و فرایند نوسازی خاطرنشان می‌شود.

نمودار ۱. دسته‌بندی فضاهای باز و زیرمجموعه‌های آن، مأخذ: Bell, Montarzino & Travlou, 2006

Diagram 1. Grouping open spaces and subsets of them, Source: Bell, Montarzino & Travlou, 2006.

جدول ۱. مثال‌هایی برای فضاهایی جمیع و عمومی در مقیاس‌های مختلف شهری، مأخذ: ۲۰۰۵، Girling & Kellet.

Table 1. Instances of public and social spaces in different urban scales. Source: Girling & Kellet, 2005.

مقیاس	مثال	مقیاس	مثال
قطعه زمین	حیاطها	Yards	حیاط خاتمه‌ها
Lot	Courts	Courts	حیاط خاتمه‌ها
بلوك	Play lots	Play lots	زمین‌های بازی
Block	Commons	Commons	زمین‌های عمومی
	Pocket Parks	Pocket Parks	پارک‌های کوچک
خیابان	Rights of way	Rights of way	کناره‌های خیابان
Street	Medians	Medians	حاشیه‌های خیابان
	Planting Strips	Planting Strips	نوارهای گل‌گیاهان
محله	School yards	School yards	حیاط های مدرسه
Neighborhood	Neighborhood parks	Neighborhood parks	پارک‌های محله‌ای
	Playgrounds	Playgrounds	زمین‌های بازی
	Drainageways	Drainageways	مسیرهای فاضلاب
جامعه	Community parks	Community parks	پارک‌های عمومی
	Play fields	Play fields	محفوذه‌های بازی
	Smaller conservation area	Smaller conservation area	زمین‌های حفاظتی کوچک
منطقه	Greenways	Greenways	مسیرهای سبز
Region	Regional parks	Regional parks	پارک‌های منطقه‌ای
	Large conservation areas	Large conservation areas	زمین‌های حفاظتی بزرگ
	Greenways	Greenways	مسیرهای سبز
	Waterways	Waterways	مسیرهای آب

شامل بلوک‌های مسکونی و معابری پرترافیک و بدون زندگی شهری است (Rismanchian, 2012).

این درحالیست که سابقاً شهرسازی و جامعه‌شناسی ایران داستان دیگری را روایت می‌کند. بنگاهی به بازار به عنوان مهم‌ترین عنصر شهرهای ایرانی، چه در دوران پیش از مدرنیست و چه بعد از آن، می‌توان مشاهده کرد که عرصه‌های عمومی شهرها اکثراً به صورت خطی ظاهر شده و زندگی اجتماعی ایرانیان در شهرها، برخلاف کشورهای غربی مانند "ایتالیا" که در فضاهای لکه‌ای مانند "پلازا" و در مکث خلاصه می‌شود، در حرکت و راسته‌های بازار نمایان شده است. گویی شهرهوندان ایرانی چندان میلی به اینکه اوقات فراغت خود را در عرصه‌های عمومی به معرض نمایش بگذاردند از این‌جهت و "سنت عشیرهای" و در حرکت بودن خود را به زندگی روزمره شهری وارد کرده‌اند. حرکت، پتانسیل نفوذ راسته‌های بازاری به درون محلات را به وجود می‌آورد و چنان در زندگی روزمره شهرهوندان ایرانی جای دارد که حتی امروزه نیز سیستم اقتصاد شهری ما مبنی بر سیستم قدیمی بازار است؛ بدین ترتیب که هر خیابان، بالاختصاص یافتن به یک صنف، به یک راسته تجاري مخصوص تبدیل شده است، با این تفاوت که این راسته‌ها با توجه به نیازهای زمانه، معماري سنتی خود را از دست داده و فرمی جدید به خود گرفته‌اند. در این میان نکته مهم در این میان این است که خیابان‌های شهری مازایک طرف و به واسطه الگوی زندگی مدرن شهری، فرم معماري سنتی خود را از دست داده اند و از طرف دیگر به واسطه تنزل آنها به معابر شهری و در اولویت قرارگرفتن حمل و نقل شهری در صدر خواست مسئولین، توانسته‌اند فرم معماري متناسب با زندگی شهری امروزی را به خود گیرند؛ فرمی که زندگی شهری روزمره و مراوات اجتماعی. اقتصادی بتواند به راحتی در آن جاگیرد و به شهرهوندان احساس مدنیت و امنیت اجتماعی را الفا کند. در نتیجه در طول زمان هویت زندگی شهری امروزی شود، بلکه شکل گیرد و رشد کند. در فرایند نوسازی، با تنزل خیابان و میادین شهری از یک فضای شهری با انتظارات خاص خود، به معابر شهری با تأکید بر حمل و نقل، نه تنها زندگی مدنی شهرهوندان بلکه هویت اجتماعی آنها مورد تهدید و تنزل قرار می‌گیرد (Ibid).

تصویر ۲
Pic2

تصویر ۲: فضاهای شهری بسته برای گردشگری شهر و ایجاد خاطرات جمیع است، پارک ادینبوروگ، اسکاتلند.
عکس: امید رسمنان چیان، ۱۳۸۸.

Pic 2: Public open spaces as gathering places. Edinburgh Park, Scotland, Photo: Omid Rismanchian, 2009.

نقاط تقویت‌کننده روابط اجتماعی در خیابان

«یان گهل» در تقسیم بندی فعالیت‌ها در فضای شهری به سه قسمت عمده شامل فعالیت‌های ضروری، اجتماعی، اختیاری و تأثیرگذاری فضای شهری روی هریک از آنها پرداخته و بیان می‌کند کیفیت فضای شهری روی فعالیت‌های ضروری شهر و اسکاتلند اثر چندانی نداشته چراکه در هر صورت شهر و اسکاتلند ملزم به انجام آنها هستند، این در حالی است که فضای شهری تأثیر بسزایی بر فعالیت‌های اختیاری داشته و فضای شهری با کیفیت بالا میزان فعالیت‌های اختیاری را به طور قابل توجهی افزایش داده و برعکس. در ارتباط بین کیفیت فضا با فعالیت‌های اجتماعی کیفیت فضا با سطح فعالیت اجتماعی رابطه مستقیم دارد، اما این رابطه به اندازه ارتباط کیفیت فضا با فعالیت‌های اختیاری قوی نیست. اوادمه می‌دهد زمانی فضاهای شهری فعالیت درون خود را رونق می‌دهند که علاوه بر داشتن کیفیت لازم، به جای پراکنده کردن فعالیت‌ها، آنها را تجمعی کرده و به جای ایزوله کردن، آنها را یکپارچه کنند، (Gehl, 2006).

۱. تهیه یک طرح جامع مختص به جامعه‌شناسی بافت‌های فرسوده و ارتباط آن با طرح جامع شهری
۲. شناسایی نقاط محرك اقتصادی و اجتماعی بافت‌های فرسوده و هم‌پیوند کردن این نقاط با یکدیگر در قالب یک طرح جامع
۳. افزایش امکان ترددپذیری عابرین به واسطه رعایت اصول فنی، بهبود مسئله امنیت اجتماعی و افزایش ایمنی عابرین
۴. شناسایی پرترددترین و دردسترس‌ترین معابر بافت‌های فرسوده برای تردد سکنه و افراد عبوری و ایجاد حداکثر فضاهای تجاري و فراغتی باز
۵. ایجاد نقاط مکث در معابر شهری به واسطه عملکردهای دائم، کیوسک روزنامه و اغذیه‌فروشی، و یا عملکردهای موقع مانند محل استقرار دست‌فروشان
۶. توجه به نیازهای اقشار آسیب‌پذیر جامعه مانند زنان و کودکان برای حضور و مکث در فضاهای باز شهری
۷. درنظرگرفتن تسهیلات لازم برای تجمع‌پذیری فضاهای شهری و ایجاد عملکردهای جاذب اقتصادی و اجتماعی مانند جمعه بازار

فهرست منابع

- آتشینی‌بار، محمد. (۱۳۸۸). تدوام هویت در منظر شهری. مجله باز نظر، (۱۲)۲: ۴۵-۵۶.
- رسمنان چیان، امید و بل، سایمون. (۱۳۹۰). بررسی جدا افتادگی فضایی بافت‌های فرسوده در ساختار شهر تهران به روش چیدمان فضا. مجله باز نظر، (۱۷)۳: ۶۹-۸۰.
- شرکت نقش جهان پارس. (۱۳۸۶). الگوی توسعه و طرح تفصیلی منطقه عتبران: مرکز تحقیقات طراحی شهری شهرداری تهران.

Reference list

- Atashinbar, M. (2009). The Continuity of Identity in Urban Landscape. *Journal of bagh-e Nazar*, 6(12): 45-56.
- Bell, S., Montarzino, A. & Travlou, P. (2006). *Green and Public Space Research: Mapping and Priorities*. West Yorkshire: Department for Communities and Local Government.
- Gehl, J. (2006). *Life between buildings: using public space* [translated by Jo Koch]. 6th ed. Copenhagen: The Danish Architectural Press.
- Girling, C. & Kellett, R. (2005). *Skinny Streets and Green Neighborhood: design for environment and community*. Washington, Covelo: London, Island Press.
- Jacobs, J. (1984). *The death and life of great American cities*. London: Harmondsworth.
- Krier, R. (1979). *Urban space: Stadtraum*. Academy Editions.
- Naghsh Jahan Pars Co. (2007). *Olgoo-ye Tose va Tarh-e Tafsili Mantaghe 06* [Provision of Master Plan for District 06]. Tehran: Tehran Municipality Urban Planning and Research Centre.
- Park, C. ed. (2007). *A Dictionary of Environment and Conservation*. Oxford: Oxford University Press.
- Rismanchian, O. (2012). *Evidence-based spatial intervention for the regeneration of deteriorating urban areas: A case study from Tehran, Iran*. Ph.D dissertation, University of Edinburgh
- Rismanchian, O. & Bell, S. (2011). A study over spatial segregation of deprived areas in spatial structure of Tehran by using space syntax technique. *Journal of bagh-e Nazar*, 3(17): 69-80.

تصویر ۳
Pic3

تصویر ۳: خیابان های پیاده بسند محلی برای مکث و تعاملات اجتماعی است. کاردیف، ولز، عکس: امید رسمنان چیان، ۱۳۸۹.

Pic 3: Pedestrian friendly streets, places for stationary activities, Cardiff, Wales. Photo: Omid Rismanchian, 2010.

Current Life and Social Identity

The Role of Urban Space in Strengthening the Identity of Deteriorated Urban Space

Simon Bell, Senior researcher, OPENSpace research centre, Edinburgh College of Art, S.bell@ed.ac.uk

Omid Rismanchian, Ph.D in urban landscape, University of Edinburgh, Omid.rismanchian@outlook.com

Abstract | The Tehran City Revitalization Organization (TCRO) has conducted comprehensive studies on the deprived areas and divided their problems into several categories such as spatial, social, environmental, and economic problems. The TCRO believes that although the problems of the deprived areas in Tehran have been categorized, they are strongly interrelated and should be studied in relation to each other. In spite of the efforts the TCRO puts to show that the approach toward the deprived areas is changed, it can be seen that in fact it has not been changed dramatically in practice. In this regard, the policy of thoroughfares widening is highly sponsored as the first priority in taking an action in regenerating the deprived areas. In this article the role of public open spaces in facilitating the socio-economic relations in people's daily life and identifying their identity is highlighted. First, definitions, expectations, and classifications of public open spaces are presented. At the next step different types of public spaces within the integrated public open space system is presented. Then a discussion is brought in regard to the relationship between the potential role of public open spaces and preserving the social identity in the city of Tehran. Moreover, different activities in

public open spaces are highlighted in three main classes including social activities, optional activities and necessary activities, according to Jan Gehl's point of view and the relationship between these activities and the quality of public open spaces is discussed.

Also the life style of Iranian people in public open spaces is pointed out to show how streets and public open spaces can support this life style and enrich the social identity. Then the importance of city streets in this regard is presented since streets are the main public open spaces can be found in the deprived areas of Tehran and is the focus of the TCRO action plans. It is said that in order to enhance the social identity, streets and thoroughfares should be classified in two different classes with two different expectations. It is also discussed that in the regeneration plans of the deprived areas the streets should integrate social activities, and assemblies different urban land uses rather than segregate them.

Finally it is highlighted that if the TCRO does not change its approach towards public open spaces, especially the streets, and fail to see them beyond thoroughfares, the public open spaces and its function will vanish as well as our social identity. Also in

Keywords | Regeneration, Social identity, Deprived areas, Public open spaces.